

Grzegorz Białuński

Szlachta i dobra szlacheckie w starostwie ryńskim w Prusach Książęcych (do XVIII w.)

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 1, 13-22

1994

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Grzegorz Białuński

Szlachta i dobra szlacheckie w starostwie ryńskim w Prusach Książęcych (do XVIII w.)

Pierwsze wzmianki o szlachcie w starostwie ryńskim spotykamy u Maxa Toeppena i Wojciecha Kętrzyńskiego¹. Za nimi informacje na ten temat podał Józef Krzepela². Ogólnie o szlachcie Prus Książęcych pisali Gustav Sommerfeldt³ i Georg Adalbert Mülverstedt⁴. O rodzinie von Krösten zwiąże zestawienie dał Hans Heinz Diehlmann⁵. W sumie badania nad tą tematyką są mało zaawansowane, również w odniesieniu do pozostałego obszaru Mazur.

Artykuł poniższy oparty został na źródłach drukowanych. Na uwagę zasługują kolejne księgi zamkowe (Hausbücher) z Rynu: mała — Kleines Hausbuch⁶, biała — Weisses Hausbuch⁷, czerwona — Rotes Hausbuch⁸. Ważnym źródłem jest księga lenna — Lehnbuch⁹, ponadto tabela lenników — Vasallentabellen¹⁰ oraz wykaz służby wojskowej szlachty¹¹. Oddzielnej wzmianki warte jest trzypięciotomowe *Erbhuldigungsakten...* wydane przez Diehlmanna¹².

---

1 M. Toeppen, *Geschichte Masorens*, Danzig 1870; W. Kętrzyński, *O ludności polskiej w Prusiech niegdysz krzyżackich*, Lwów 1882.

2 J. Krzepela, *Rody ziem pruskich*, Kraków 1927.

3 G. Sommerfeldt, *Von masurischen Gütersitzen in besonderer Beziehung auf den 16. bis 18. Jahrhundert*, *Altpreussische Monatsschrift*, 1913, Bd. 50; 1914, Bd. 51; 1920, Bd. 57.

4 G. A. Mülverstedt, *Zur Masurischen Orts- und Adelskunde*, *Mitteilungen der Literarischen Gesellschaft Masovia, Lötzen* 1901, H. 7, ss. 14—38 oraz tenże, *Die Vassalen Register und (Vassalen) Tabellen der Hauptämter in Masuren, Masovia*, 1906, H. 11, ss. 80—100, tutaj starostwo gizyckie (leckie) i ryńskie, pozostałe w kolejnych zeszytach „Masovii”.

5 H. H. Diehlmann, *Die von Krösten*, *Altpreussische Geschlechterkunde. Neue Folge* (dalej AGF), 1977/1978, Bd. 10, ss. 148—152.

6 *Kleines Hausbuch des Amtes Rhein* (dalej: KH), oprac. H. H. Diehlmann, AGF, 1984, Bd. 15, ss. 73—141, jest to przedruk *Ostpreussische Folianten* nr 332.

7 *Weisses Hausbuch des Amtes Rhein* (dalej: WH), oprac. H. H. Diehlmann, AGF, Bd. 15, ss. 142—194, przedruk *Ostpreussische Folianten* nr 333.

8 *Rotes Hausbuch des Amtes Rhein* (dalej: RH), oprac. H. H. Diehlmann, AGF, 1986, Bd. 17, ss. 2—60, przedruk *Ostpreussische Folianten* nr 334.

9 *Lehnbuch des Amtes Rhein* (dalej: LB), oprac. H. H. Diehlmann, AGF, 1989, Bd. 19, ss. 1—48, przedruk *Ostpreussischer Folianten* 454.

10 *Die Vasallentabellen von 1713, 1746 und 1753* (dalej: VT), oprac. H. H. Diehlmann, AGF, 1990, Bd. 20, ss. 439—443, przedruk z *Etats Ministerium* 110g, nr 31.

11 *Rolle der Muskietiere und Verzeichnis der Dienste des Adels und der Freidörfer des Amtes Rhein, 1639* (dalej: *Rolle*), oprac. B. Janczik, AGF, 1989, Bd. 19, ss. 49—53, przedruk z *Etats Ministerium* 122k, nr 16.

12 *Erbhuldigungsakten des Herzogtums Preussen* (dalej: EHP), oprac. H. H. Diehlmann, Bd. 1, Hamburg 1980; Bd. 2, Hamburg 1983; Bd. 3, Hamburg 1992.

I

Starostwo ryńskie, położone na obszarze dawnej Galindii pruskiej, wykształciło się z terytorium komturstwa ryńskiego (zorganizowanego ponownie w 1477 r., wcześniej istniało dwukrotnie — w latach 1393—1399 i 1418—1422), które obejmowało okolice Szesłna (Schesten), Kętrzyna (Rastembork/Rastenburg) oraz Elku (Lyck). Znaczny obszar tego komturstwa włączono następnie do starostwa (1525), jednego z największych w Prusach Książęcych, choć ze znacznym udziałem jezior i lasów. Starostwo obejmowało całą południową strefę Wielkich Jezior Mazurskich (łącznie z jeziorem Śniardwy), z miejscowościami: Ryn (Rhein), Mikołajki (Nikolaiken), Orzysz (Arys). Granice starostwa zbliżyły się na kilka kilometrów do Mrągowa (Ządzbork/Sensburg) i Elku. Pierwsze lokacje nastąpiły w początkach XV w. wokół zamku w Rynie (Głąbowo, Wejdyki), do połowy XV w. powstało kilkadziesiąt osad. Kolejna fala osadników napłynęła w drugiej połowie tegoż wieku, po wojnie trzynastoletniej, powstało wówczas ponad dwadzieścia osad. Rozkwit osadnictwa przypadł na połowę XVI w. (lata 1541—1563). W osadnictwie przeważała ludność pochodzenia polskiego (często już z emigracji wewnętrznej, z okolic wcześniej skolonizowanych). W XVII w. kolonizacja wyraźnie zwolniła tempo, choć nadal powstawały pojedyncze osady. Do roku 1711 powstało w starostwie ryńskim ponad sto dwadzieścia osad.

Własność rycerska, a potem szlachecka na obszarze dawnej Galindii była największa w rejonie Szczytna (dobra wildenawskie)¹³, dużo dóbr szlacheckich było też w starostwie węgorzewskim (węgoborskim/Angerburg)¹⁴. Pierwszy majątek na obszarze ówczesnego komturstwa ryńskiego powstał w końcu XV w., największy rozwój przypadł jednak po roku 1539 do końca XVII w.

Pierwszym majątkiem rycerskim było Bałowo (Ballau). Nadany został w 1484 r. Hansowi Sixtini przez komtura ryńskiego Georga Ramunga von Ramecka¹⁵. Dobra liczyły 15 łanów na prawie magdeburskim „obojsza płci”, uzyskały szesnaście lat wolnizny. Wieś Bałowo powstała w 1400 r. na 7 łanach, a w rok później wybudowano młyn, do którego należały 2 łany na prawie chełmińskim. Wieś i młyn włączono do majątku, w sumie liczył więc 24 łany. Przez cały okres Prus Książęcych majątek był własnością rodziny von Sixtin. W 1593 r. byli to bracia Hans i Michel¹⁶, w 1621 Christoph, w 1642 i 1663 Christoph junior, w 1717 Christoph Friedrich oraz Christoph¹⁷.

Następnie majątki szlacheckie powstały już w XVI w., były to: Ublik, Ruska Wieś i Miedze, Pistki, Rogaliki oraz Olszewo. Dobra w Ubliku otrzymał w 1557 r. Anthon von Lehwaldt (wcześniej starosta piski, potem elcki). Majątek istniał już jednak w 1539 r. Nadanie uzyskał poprzedni starosta elcki Christoph von Zedwitz, ale zmarł pozostawiając tylko dwie córki. Z jedną z nich (starszą, Susanną) ożenił się Anthon von Lehwaldt, a gdy młodsza (Sara) wyszła za mąż za starostę węgorzewskiego Hansa Puschen, Lehwaldt stał się właścicielem tego majątku¹⁸. W osiem lat później otrzymał dodatkowo 5 łanów i 20 morgów puszczy oraz prawo budowy młyna¹⁹. Przed 1539 r. powstała wieś Buwemo, która do 1623 r. weszła w skład majątku²⁰, podobnie jak wieś

13 Por. Szczytno. *Z dziejów miasta i powiatu*, Olsztyn 1962, s. 74.

14 Por. F. Grigat, *Die Besiedlung des Mauerseegebiets im Rahmen der Kolonisation Ostpreussens*, Königsberg 1937, s. 97 i n.

15 KH 1 i 2, s. 77. Młyn wybudowany został nad Gubrem, a łany mieściły się przy granicy z Salpikiem.

16 EHP Bd. 1, s. 33, 67, 310; Bd. 2, s. 154.

17 LB, ss. 39—42.

18 KH 3, s. 77 i n, por. RH 53, s. 23. Zob. również H. L. Hoffmann-Bagiński, *Die Dienstgüter des Amtes Johannsburg*, Hamburg 1992, s. 172 i n.

19 KH 4, s. 78.

20 O. Barkowski, *Beiträge zur Siedlungs- und Ortsgeschichte des Hauptamtes Rhein*, Altpreussische

Stoczki. Łącznie w 1705 r. dobra liczyły 95 łąnów i 20 morgów, w tym 18 Ublik, 44 Buwelno, 11 Stoczki, ponadto 22 łąny pograniczne. W obrębie dóbr leżał młyn w Suchej²¹. Majątek przez cały okres posiadali Lehwaldtowie²² na prawie lennym (Lehnrecht).

Ruska Wieś i Miedze zostały nadane Martinowi von Krösten, dobra liczyły 30 łąnów na prawie lennym (1565)²³. W Ruskiej Wsi znajdował się młyn²⁴. Do majątku wliczano też 3 łąny między wsiami Kwik i Guty, które jednak po 1657 r. (najazd tatarski) przypadły wsi Kwik. Kröstenowie nie pogodzili się z nową sytuacją i pozostawiali przez długi czas w sporze z mieszkańcami wspomnianej wsi²⁵. Właścicielem Ruskiej Wsi w 1717 r. był Friedrich Wilhelm von Krösten²⁶. Jednocześnie z tym majątkiem powstał majątek w Pistkach na 15 łąnach i na takim samym prawie²⁷. Otrzymał go również Martin von Krösten. Jego potomkowie pozostawiali właścicielami majątku jeszcze w XVIII w., a w 1717 r. majątkiem zarządzał Johann Sebastian²⁸.

W 1565 r. lokowano majątek w Rogalikach, wówczas to Friedrich Blumstein otrzymał 6 łąnów na prawie lennym²⁹. W 1615 r. Friedrich Blumstein zakupił trzy wyspy na jeziorze Druglin o wielkości około 7—8 morgów na prawie chełmińskim. W roku następnym natomiast nabył karczmę we wsi Różyńsk także na prawie chełmińskim oraz 1,5 łąna ziemi³⁰. W rękach Blumsteinów Rogaliki pozostawały do roku 1639³¹. Dobra przypadły wówczas Hansowi von Marquardt³², który jednak w 1654 r. odstąpił je Wolfgangowi von Kegler. Keglerowie posiadali majątek przez cały późniejszy okres: w 1717 r. właścicielem był Wolff Friedrich³³.

Dobra w Olszewie nadane zostały w 1565 r. Sebastianowi von Ciechańskiemu na prawie lennym (8 łąnów)³⁴. Sebastian Ciechański był najpierw na dworze króla polskiego, potem na służbie księcia pruskiego. W nieznanych okolicznościach jego potomkowie utracili Olszewo. W 1663 r. właścicielem był Balzer Rakowski „cölmer welche gleich denen von Adel verschreiben werden”³⁵. W 1679 r. postanowił jednak sprzedać 4 łąny³⁶. Jeden z tych łąnów posiadał potem Christian Wolgemuth (przed 1704)³⁷, pozostałe zakupił w 1679 r. proboszcz z Szymonki Andreas Adami³⁸. Po śmierci Balzera

Forschungen, 1934, Hg. 11, s. 211, 220. Buwelno w 1623 r. liczyło 44 łąny, wieś powstała przed 1539 r., wspomniana została w przywileju lokacyjnym Ubliku, zob. KH 3, s. 78.

21 LB, s. 6.

22 W 1593 r. byli to Seifridt i Hans, w 1622 Hans, w 1642 Georg, w 1663 Fabian, zob. EHP Bd. 1, s. 33, 67, 91, 310; Bd. 2, s. 154. W roku 1713 siedział w tym majątku Georg von Lehwaldt, zob. VT, s. 443.

23 KH 5, s. 78. Martin pełnił urząd mistrza rybackiego (Fischmeister) w Rynie.

24 LB, s. 17.

25 Ibidem, s. 16.

26 Ibidem, s. 16, por. H. H. Diehlmann, op. cit., s. 148 i n. Pierwszym znanym ze źródła był Heinrich Krösten (1459), majątek posiadali kolejno Heinrich (zm. 1572) i Georg (1574), Georg syn Georga (1633), Fabian (1646), Georg Fabian (1656), Georg Caspar (1694).

27 KH 5, s. 78.

28 H. H. Diehlmann, op. cit., s. 151. Johann Sebastian był bratem stryjecznym Friedricha Wilhelma.

29 LB, s. 24.

30 Ibidem, s. 25.

31 Ibidem, s. 24. Byli to Crispin, Michell i Friedrich w 1593 r., Friedrich w 1621, zob. EHP Bd. 1, s. 33, 67.

32 Ibidem, s. 310, najprawdopodobniej już w 1639, por. przywilej z 1640 r. w: LB, s. 25, a na pewno przed 1642. Marquardt poślubił wdowę po Abrahamie Blumsteinie.

33 Ibidem, s. 24 i n. Marquardt oddał majątek w zamian za Lenarty w starostwie oleckim (5 łąnów i 5 morgów). W 1663 r. w majątku siedział kapitan (potem major) Wolff von Kegler, zob. EHP Bd. 2, s. 154.

34 LB, s. 34 i n, por. WH 85, s. 167 oraz KH 59, s. 99.

35 EHP Bd. 2, s. 154. Oprócz niego byli w takiej sytuacji Stefan Kochanowski, Christian Faust oraz Katharina von Mahsin.

36 LB, s. 35.

37 Ibidem, s. 34 i n. Wolgemuth był najprawdopodobniej zięciem Rakowskiego.

38 Ibidem, s. 34 i n. Dobra te w 1717 r. posiadał wnuk Andreasa, Paul Adami.

Rakowskiego (przed 1709) dobra jego zakupił Caspar Podsiadło (Podsiadło) w 1712 r.³⁹ Wolgemuth, Adami i Podsiadło szlachtą nie byli, ale posiadali łany szlacheckie⁴⁰.

Kolejne majątki utworzono dopiero w XVII w., były to dobra w Nakomiadach i Budziskach, Baranowie, Zalesiu, Szwejkówku, Szwejkowie, Głąbowie, Małej Jorze. W 1642 r. Michel von Losch zakupił we wsi Zalesie 14 łanów od Georga Sommerecken⁴¹. W rękach von Losch majątek pozostawał przez cały następny okres, w 1698 r. był tutaj Georg Friedrich, a w 1717 r. spadkobierczynią została wdowa po nim Elisabeth Sybilla z domu Knobloch⁴². Do majątku należała też wyspa i bagna o powierzchni 4 łanów i ponad 19 morgów na prawie chełmińskim (między Borkami, Szymonką a Woźnicami). Potem połowę tego obszaru zakupili właściciele Głąbowa, a druga została zastawiona⁴³. Dobra nadano na prawie magdeburskim.

Majątek w Głąbowie powstał między 1622 a 1639 r.⁴⁴ W 1639 dobra posiadał tutaj kasztelan parnawski Ernest Magnus Denhoff (od 1640 wojewoda parnawski)⁴⁵. W pięć lat później wdowa po nim, Katharina (z domu zu Dohna), zamieniła 10 łanów w Głąbowie (na prawie chełmińskim i magdeburskim) na majątek w starostwie węgorszewskim⁴⁶. Od 1631 r. dobra posiadał tutaj również kapitan Alexander von Borowski (4 łany łącznie z Małą Jorą)⁴⁷. W 1683 r. jego wnuk, także Alexander, miał w Głąbowie 9,5 łanów ziemi, ale już rok później właścicielem był Christoph Asmann von Königseck⁴⁸. W 1713 r. na dobrach tych siedział jednak Johann Kasimier von Pakmohr. Majątek lokowano na prawie chełmińskim⁴⁹.

Dobra szlacheckie w Baranowie powstały w 1658 r., nadane zostały Johannowi von Hoverbeck na prawie magdeburskim „obojga płci”. Johann Hoverbeck był najpierw tajnym sekretarzem elektora w Berlinie, potem zaś posłem elektorskim w Polsce. Dobra w Baranowie liczyły 80 łanów⁵⁰, uzyskały dziesięć lat wolnizny (wieś po najeździe tatarskim była w ruinie). Majątek pozostawał własnością rodziny Hoverbeck, w 1717 r. dziedzicem był Adam Bogusław⁵¹.

Johann Hoverbeck w starostwie ryńskim nabył znacznie wcześniej dobra w Nakomiadach (na pewno już w 1642)⁵². W 1653 r. otrzymał Nakomiady na prawie chełmińskim, jednak w 1664 r. zmieniono je na magdeburskie „obojga płci”. Łącznie Hoverbeck otrzymał 72 łany w Nakomiadach i 30 w Budziskach⁵³. W 1717 r. dobra te

39 Ibidem, s. 34 i n. Dobra posiadał jeszcze w 1717 r., dodatkowo był właścicielem 1 wolnego łanu na prawie chełmińskim we wsi Dąbrówka.

40 Brak ich np. w VT, ss. 439—443, a dokument zaczyna się od słów: „Ambts Rein Specification aller adelichen geschlechtern —”, w dokumencie z 1704 r. stoi natomiast o „Adeligem Recht verschriebenen Hufe”, por. LB, s. 36.

41 Ibidem, s. 31 i n. Georg Sommerecken otrzymał te łany w 1621 r., wieś Zalesie lokowano natomiast już w 1454 r. na prawie magdeburskim, zasadzając był szlachcic Jan Milewski, por. KH 7, s. 79.

42 LB, s. 32 i n.

43 Ibidem, s. 32 i n.

44 Majątek liczył początkowo 8 łanów, wieś istniała od 1416 r., por. KH 10, s. 80 i n. Denhoffowie zakupili ziemię od Georga Kippelna (krawca), który posiadał ją od 1612 r. na prawie chełmińskim — ibidem 175, s. 134.

45 *Rolle*, s. 54, por. *Polski słownik biograficzny* (dalej: PSB), t. 5, Kraków 1939—1946, s. 109. Ernest Magnus Denhoff (1581—1642) w 1622 r. został starostą dorpackim, brał udział w licznych układach ze Szwedami w Prusach, po 1634 mianowany gubernatorem pruskim po Ossolińskim, od 1634 r. kasztelan parnawski, potem także wojewodą. Najbardziej z Denhoffów związany z kulturą niemiecką, ale lojalny obywatel Rzeczypospolitej.

46 KH 174, s. 133. Zamiany dokonała z braćmi Friedrichem i Hansem PrziBOROWSKIMI.

47 G. A. Mülverstedt, *Die Vasallen*, s. 93.

48 VT, s. 438. W 1663 r. dobra były w ręku Hansa Balzera Borowskiego, por. EHP Bd. 2, s. 154.

49 VT, s. 439.

50 LB, s. 26 i n. por. WH 2, s. 144.

51 LB, s. 26. Ponadto Hoverbeckowie posiadali majątki w starostwie ostródzkim i okolicach Przemarku na prawie chełmińskim.

52 WH 4—6, s. 145.

53 Ibidem 3, s. 144 oraz LB, s. 22 i n.

liczyły w sumie 107 łanów (77 Nakomiady), dziedzicami byli wówczas Karl Dietrich i Johann Friedrich von Hoverbeck. W 1714 r. majątek wydzierzawiono generałowi-majorowi von Rappe na trzy lata⁵⁴.

W 1640 r. Hans Bulawski posiadał 15 łanów przy wsi Szwejkówko. Z 15 łanów tylko 7 nadawało się do wykorzystania, pozostałe to bagna i błota⁵⁵. W 1655 r. właścicielem był Johann Bulawski kapitan na służbie elektora brandenburskiego. Bulawscy siedzieli tutaj jeszcze w 1664 r.⁵⁶ Potem jednak, prawdopodobnie po śmierci Johanna Bulawskiego (1679/1680), majątek zmienił właścicieli, w 1683 r. był nim Albrecht, a w 1690 Adam von Knebel. W 1693 r. majątek otrzymał starosta ryński Georg Friedrich zu Eulenburg, ale tylko owe 7 łanów⁵⁷. Po jego śmierci majątkiem zarządzała wdowa po Johannie Reibitz, Maria Estera. Ostatecznie jej syn, Johann Christoph, przejął majątek po scedowaniu na niego dziedzictwa przez Eulenburgów⁵⁸.

Przy Szwejkówku powstały jeszcze jedno dobra, ich twórcą był Georg von Knobelsdorf, kiedy zakupił 3 łany i 20 morgów od sołtysa Mathiasa Wikowskiego. Owe ziemie zostały zasiedlone już w 1565 r., był to obszar między bagnami w kierunku Orzysza⁵⁹. Knobelsdorf wkrótce potem zmarł. Wtedy na kupno tego majątku zdecydował się Johann Kochanowski (1700). Johann Gladislaw Kochanowski miał dwóch synów, którzy dziedziczyli majątek na prawie magdeburskim⁶⁰.

Dobra szlacheckie były też w Szwejkowie. W 1669 r. nabył je starosta ryński Georg Christoph Finck, ale istniały one znacznie wcześniej⁶¹. Majątek liczył 3 łany i 27 morgów w samym Szwejkowie oraz 4 łany w Grądach nadanych na prawie magdeburskim „obojsza płci”⁶². W sześć lat później Finck odsprzedał go Adamowi von Knebel. W 1681 r. dobra w Grądach stały się własnością starosty z Zelek, Friedricha zu Heydeck⁶³, w dwa lata potem Heydeck był właścicielem całości dóbr⁶⁴. W 1717 r. dziedzicem był Eustachiusz zu Heydeck, a w skład majątku wchodziły dodatkowo Uszcze (Uschzen?), mały zakątek w puszczy, o nieznannej wielkości⁶⁵.

Kolejny majątek szlachecki znajdował się w Małej Jorze. Założył go przed 1631 r. Alexander von Borowski. Potem właścicielem był jego syn (?) Hans Balzer⁶⁶. W 1713 r. dobra jednak posiadał tutaj Lewin Ludwik Nolde, było to 9 łanów na prawie magdeburskim⁶⁷.

54 Ibidem, s. 22.

55 KH 75, s. 104. Szwejkówko powstało w 1555 r. na prawie magdeburskim.

56 EHP Bd. 2, s. 154 (Hans i Andreas), por. też mapę J. Naronowicza-Narońskiego, *Districtus Reiniensis*, 1663, gdzie Szwejkówko zaznaczono jako Bulawskie.

57 LB, s. 43 i n., O tym, że w 1690 ziemie te posiadał Adam von Knebel, por. VT, s. 438 oraz H. L. Hoffmann-Bagiński, op. cit., s. 279.

58 VT, s. 440, por. LB, s. 43, pomimo, że Georg Friedrich zu Eulenburg miał syna (ale pogrobowca) Gottfrieda.

59 Ibidem, s. 44 i n.

60 Ibidem, s. 44 i n., por. VT, s. 440. Kochanowscy pojawili się w starostwie w 1663 r., gdy Stefan Kochanowski (syn Andrzeja) osiadł w Zalcu na 8 łanach pustej ziemi, por. J. Tazbir, *Bracia Polscy na wygnaniu. Studia z dziejów emigracji ariańskiej*, Warszawa 1977, s. 79.

61 Majątek prawem kaduka przypadł panującemu w 1619 r., zob. RH 191, s. 59, wieś była lokowana w 1495 r., zob. WH 90, s. 168.

62 LB, s. 47, por. RH 146, s. 45. Georg Christoph Finck (von Finckenstein, 1632—1697) ożenił się z Marią Luisą von Hoverbeck, w 1675 r. został landratem, zob. *Altpreussische Biographie*, Bd. 1, Königsberg 1941, s. 184.

63 RH 191—192, s. 59.

64 VT, s. 439.

65 LB, s. 46 i n.

66 VT, s. 438, por. *Rolle*, s. 52 (1639). Wieś Mała Jora powstała w 1478 r. na 30 łanach na prawie magdeburskim. W 1582 r. dobra posiadał tutaj (ale nie szlacheckie) niejaki George Prebandt na 3 łanach i 10 morgach, por. KH 19, s. 84; WH 26, s. 151.

67 VT, s. 442.

II

W starostwie oprócz szlachty posiadającej własne dobra występowała grupa nie mająca własnych majątków lecz tylko dzierżawę, ponadto szlachta przebywająca w starostwie ryńskim okresowo. Takim majątkiem w starostwie były Mikosze. Właścicielami byli Pułascy; posiadali Mikosze już w 1619 r.⁶⁸ i siedzieli tutaj na pewno jeszcze w latach czterdziestych XVII w.⁶⁹ W sumie posiadali 12 łanów wolnych „auf Lebenszeit”⁷⁰. W 1663 r. znany poeta, arianin, Zbigniew Morsztyn, otrzymał od księcia elektora Fryderyka Wilhelma w dzierżawę 20 pustych łanów (opuszczonych) we wsi Rudówka⁷¹. W 1713 r. właścicielem tych łanów był Andrzej Krzysztof Morsztyn, posiadał je nadal tylko „ad dies vitae”⁷². W 1669 r. w majątku wybudowano młyn i karcznię⁷³.

W Strzelnikach siedziała także szlachta pochodzenia polskiego — Cwalinowie. Pojawili się tutaj w 1478 r., kiedy Michał Cwalina (Schwalina) otrzymał 10 łanów, ponadto młyn z 2 łanami na prawie magdeburskim „obojga płci”⁷⁴. Nie były to jednak dobra szlacheckie. W 1643 r. mieszkał w Strzelnikach szlachcic Jan Plaga⁷⁵. Cwalinowie byli też w Kamińskich, gdzie Stancke i Jan w 1524 r. nabyli 6 łanów⁷⁶. W Grzegorzach ziemię posiadali Grzegorzewscy, ale także nie były to dobra szlacheckie. W 1628 r. Jerzy Grzegorzewski kupił tutaj 2,5 łana. W dwa lata później Grzegorzewscy posiadali ponadto 9 łanów w tej wsi i w Wierzbinach, podzielone po równo (3 łany) pomiędzy Andrzeja, Jerzego i Albrechta. W 1635 r. Grzegorzewscy dokupili 3 łany roli, 2 łany we wsi i 1 łan w puszczy koło Grzegorza. Byli tutaj jeszcze w 1651 r.; członkowie rodziny pełnili często funkcję księży, np. Jerzy w Pizu (Jańsbork/Johannisburg)⁷⁷. W Kwiku w 1617 r. nabył 4 łany na prawie chełmińskim Maciej Pensky (Pęcki)⁷⁸. Rodzina Penskich pojawiła się w starostwie już w 1468 r., kiedy Stanisław Pensky (Pansse) sędzia (Landrichter) otrzymał 40 łanów w Mikoszach jako dobra służebne na prawie chełmińskim (?). W XVI w. właścicielami pozostawali Penscy, m.in. podsedek ryński Jan Pensky. Dobra nie były szlacheckie, ale Penscy występowali „als adeligen Amtsinsassen”⁷⁹. Później część tych dóbr posiadali Pułascy. W Piankach w 1523 r. siedział Alex Jurski, a w 1667 Albrecht Pilchowsky, w Salpiku Stefan Blendowsky⁸⁰. Hold lenny księciu pruskiemu ze starostwa ryńskiego składali: w 1663 Georg Friedrich von Goltzheim i Joachim von Öffenn, w 1690 z Bałowa Gottfried Jonas von Birckhan⁸¹.

Z pozostałej szlachty warto odnotować Drygalskich w Wierzbinach oraz Kosak-Kossakowskich (wcześniej w Mikoszach), a także pobyt arian Konarskich w Ubliku; na terenie starostwa został zawarty związek małżeński między Alexandrą Konarską i Władysławem Kazimierskim z Bibersztyna⁸². Kętrzyński wymienił ponadto Bęglew-

68 RH 32, s. 16. Władysław IV osobiście zaświadczał, że Friedrich, Johannes i Andreas Pułascy byli szlachtą oraz przedstawił ich ród.

69 W 1641 Friedrich, rok później Johann, zob. KH 94, s. 109; RH 36, s. 18.

70 KH 94, s. 109.

71 WH 155, s. 190.

72 VT, s. 443.

73 RH 72, s. 30, por. J. Tazbir, op. cit., s. 105. Andrzej Krzysztof (Andreas Christoph) był krewnym Zbigniewa Morsztyna.

74 KH 62, s. 100. Cwalinowie w większości zostawali wolnymi, por. H. L. Hoffmann-Bagiński, op. cit., s. 187 i n.

75 KH 169, s. 132, por. też W. Kętrzyński, op. cit., s. 485.

76 KH 45, s. 94.

77 Ibidem 147—150, s. 126 i n, RH 42, s. 20.

78 KH 62, s. 100.

79 H. L. Hoffmann-Bagiński, op. cit., s. 83, 270.

80 EHP Bd. 2, s. 266, 309.

81 Ibidem, s. 154, por. VT, s. 438.

82 RH 184, s. 57, por. H. L. Hoffmann-Bagiński, op. cit., s. 136, 252, W. Kętrzyński, op. cit., s. 485.

szych w Ubliku, Drygalskich w Grądach, Gardlińskich w Wejdykach, Milewskich w Baranowie (1664 — Dytryk Milewski), Opackich w Szwejkowie, Rogalów w Baranowie, Sojacińskich-Sojátów w Koczarkach, Zaborowskich w Górze⁸³. Mülverstedt dodał nadto Sarsewskiego (1604), Pełkowskiego (1636), Hansa von Hohndorffa (1583), Faustiana von Nimptscha oraz Georga von Rabe (w Zalesiu — 1644)⁸⁴.

Najbardziej kontrowersyjną kwestią pozostaje określenie pochodzenia szlachty. W artykule tym zarysuję tylko ten problem, wymaga on bowiem pogłębionej kwerendy źródłowej w archiwach. Lehwaldowie to stara szlachta wywodząca się z Brandenburgii i Dolnych Łużyc, potem spotykana także na Śląsku i Pomorzu⁸⁵. Königseckowie pochodzili ze starej rycerskiej rodziny szwabskiej, od pierwszej połowy XV w. w Prusach. Występowali w okolicach Węgorzewa, Giżycka (Lec/Lötzen), Pisz, Działdowa (Soldau) i innych⁸⁶. Hoverbeckowie przybyli z Polski, ale pochodzili ze szlachty flandryjskiej. Johann Hoverbeck urodził się w Alexandrowie koło Krakowa, matka pochodziła z patrycjuszowskiej rodziny krakowskiej Gutteter-Dobrodziejska. W Prusach posiadali dobra nadto koło Olsztynka (Hohenstein) i Sztumu⁸⁷. Heydeckowie pochodzili z Frankonii. W Prusach pojawili się w początkach XVI w. wraz z Friedrichem von Heydeckiem, przyjacielem Albrechta Hohenzollerna, starostą w Pisz i Lecu. Otrzymali starostwo dziedziczne w Zelnkach⁸⁸. Rodzina rycerska von Knebel wywodziła się z Górnych Łużyc, w Prusach od początku XVI w., majątki w okolicach Pisz i Elku, pełnili urzędy sędziów i ławników⁸⁹. Siextinowie — średnio majątna szlachta pochodzenia niemieckiego lub może staropruskiego. Staropruskiego pochodzenia byli zapewne Pakmohrowie. Fincowie pochodzili ze szlachty polskiej herbu Ostoja, jeszcze w 1400 r. występowali jako Kitnowscy. Najpierw byli wolnymi, przedostali się jednak do szlachty⁹⁰. Następnie przybrali jeszcze nazwisko „Finckenstein”. Podobnie rzecz się miała z Krostami, potem „von Krösten”⁹¹. Blumsteinowie w Prusach występowali już w XIV w. Pod koniec XV w. pojawili się w okolicach Pisz, na początku XVI w. w rejonie Nidzicy. Blumsteinowie (Blumensteinowie) występowali w XIV w. w Saksonii, Hesji i Palatynacie Reńskim⁹². Ernest Magnus Denhoff pochodził z Inflant, jego ojciec był wojewodą dorpaczkim (matka z domu von Zweiffeln), on sam został wojewodą parnawskim⁹³. Eulenburgowie pojawili się w państwie krzyżackim już w początkach XV w., była to rodzina bardzo zamożna, posiadająca wiele majątków (m. in. w okolicach Bartoszyz/Bartenstein, i Kętrzyna)⁹⁴. W polskiej historiografii rodzinę Penskich łączono z polską szlachtą — Pęcunami, jednak ostatnio Hans L. Hoffmann-Bagiński przyjął niemieckie pochodzenie tej rodziny (choć w XVI w. silnie spolonizowanej). Zidentyfikował ją ze starą łużycką i śląską rodziną Penske (Penzig), którą już w XIV w. spotykano w państwie krzyżackim⁹⁵. Najpraw-

83 Ibidem, s. 485. Gottfried Benglewski (Bęglewski) kupił, ale dopiero w 1777 r., majątek w Ubliku, por. G. A. Mülverstedt, *Die Vasallen*, s. 95.

84 Ibidem, s. 93, 99.

85 H. L. Hoffmann-Bagiński, op. cit., s. 174.

86 Ibidem, s. 228.

87 *Altpreuussische Biographie*, Bd. 1, s. 291.

88 Ibidem, s. 274. Heydeckowie byli jednak spotykani już w czasach krzyżackich, zob. *Regesta historico diplomatica Ordinis S. Mariae Theutonicorum 1198—1525*, Bd. 1, Göttingen 1948, reg. nr 686.

89 H. L. Hoffmann-Bagiński, op. cit., s. 153 i n.

90 Ibidem, s. 9; por. J. Krzepela, op. cit., s. 182 oraz W. Kętrzyński, op. cit., s. 602.

91 Ibidem, s. 485. Inaczej uważał H. L. Hoffmann-Bagiński, op. cit., s. 193, uznał on rodzinę von Krösten za niemiecką bądź pruską („pramieszkańcy Prus”).

92 Ibidem, s. 216 i n. Blumsteinowie dobrze znali język polski, por. dokumenty drukowane przez K. A. Maczkowskiego, w: *Urkunden über die Güter Borken und Symken im Kreisse Johannsburg*, Masovia, 1898, H. 4, s. 95 i n.

93 PSB, t. 5, s. 109.

94 *Altpreuussische Biographie*, Bd. 1, s. 171.

95 H. L. Hoffmann-Bagiński, op. cit., s. 269 i n.

dopodobniej jednak chodzi tutaj o dwie różne rodziny, a Penscy z Rynu pochodzili z Polski (Mazowsza?). Używali bowiem polskiego brzmienia nazwiska, a w 1597 r. jeden z nich podpisywał się „Jan Pęski pocendek Rin”. Synowie Piotra Penskiego osiedlili się w okolicach Ciechanowa pod koniec XVI w.⁹⁶ Reibitzowie (Reibnitzowie) pochodzili ze szlachty śląskiej, w Prusach na pewno już w pierwszej połowie XV w.⁹⁷ Ciechańscy pochodzili z Litwy, Sebastian Ciechański pozostawał na usługach króla polskiego, a następnie przybył do Prus Książęcych. Jego potomkowie posiadali majątki w starostwie piskim, elckim i oleckim⁹⁸. Jurscy (herbu Ślepowron) pochodzili z rejonu Wizny⁹⁹. Z Podlasia przyszli Pułascy (starostwo brańskie)¹⁰⁰, z kolei Bulowscy przybyli aż z okolic Oświęcimia¹⁰¹. Przy tym jednak nasuwa się problem identyfikacji, czy przypadkiem nie chodzi tutaj o jedną rodzinę, tylko inaczej zapisywaną w źródłach (Pułaski, Puławski, Bulawski, Bulowski). W nauce polskiej (Krzepela, Kętrzyński) przyjęto, że były to dwie różne rodziny, jednak H. L. Hoffmann-Bagiński zdecydowanie opowiedział się za identycznością tych nazwisk¹⁰². Z ziemi dobrzyńskiej pochodzili Bęglewscy (powiat Makowo), z ziemi ciechanowskiej Gardlińscy (powiat Grudusk), z ziemi płockiej Rakowscy (powiat Skołatowo), z ziemi czerskiej Grzegorzewscy (herbu Jasińczyk) i Opacy (albo z warszawskiej)¹⁰³. Cwalinowie przybyli z północnego Mazowsza (z okolic Łomży i Kolna). Rodzina w Prusach bardzo rozgałęziona, spotykani w starostwie piskim, leckim, szestneńskim. Z reguły byli wolnymi, niektórzy jednak dostali się do szlachty¹⁰⁴. Drygalscy prawdopodobnie przyjęli nazwisko od Drygał już w Prusach w XVI w. Była to szlachta pochodzenia polskiego — Gutowscy (z Wąsosza). Majątki posiadali nadto w starostwie piskim, leckim, elckim i węgorzewskim¹⁰⁵. Kossak (Kosakowscy) pochodzili z okolic Kolna z parafii Lachowo, do Prus przybyli w drugiej połowie XV w. Główne dobra posiadali w starostwie piskim¹⁰⁶. Plagowie byli pochodzenia polskiego, w XVI w. w Prusach Książęcych. Po 1601 r. przebywali w okolicach Szczytna i Nidzicy¹⁰⁷. Milewscy już w 1434 r. byli w Prusach, pochodzili z okolic Łomży (Szymon Milewski, podsędek łomżyński). W 1440 r. otrzymali Zalesie w okolicach Rynu, potem dobra w starostwie piskim i elckim¹⁰⁸. Rogalowie pojawili się najwcześniej w starostwie piskim po wojnie trzynastoletniej. Później dobra posiadali w okolicach Ełku i Mrągowa. Pochodzili z polskiej linii rodu Biberstein¹⁰⁹. Z rodzin arikańskich w drugiej połowie XVII w. przybyli: Stefan Błędowski z Błędowa, Anna Czaplic ze Szpanowa, Konarski z Konar¹¹⁰. Kazimierski pochodził z niezamożnej szlachty spowinowacanej z mieszczaństwem z pogranicza województwa krakowskiego i sandomierskiego¹¹¹. Morsztyn pochodził z Raciborska, ale rodzina Morsztynów do Polski przybyła najprawdopodobniej z górno-

96 Ibidem, s. 271.

97 *Altpreuussische Biographie*, Bd. 2, Marburg/Lahn 1967, s. 542.

98 J. Krzepela, op. cit., s. 198. O występowaniu Ciechańskich na Litwie (szeroko rozumianej jako Wielkie Księstwo), zob. S. Konarski, *Szlachta kalwińska w Polsce*, Warszawa 1936, s. 52; por. H. L. Hoffmann-Bagiński, op. cit., s. 226.

99 Ibidem, s. 272.

100 RH 32, s. 16.

101 J. Krzepela, op. cit., s. 198.

102 H. L. Hoffmann-Bagiński, op. cit., s. 279.

103 J. Krzepela, *Rody ziemiańskie XV i XVI wieku*, Kraków 1930, s. 81, por. tenże, *Rody ziem pruskich*, ss. 197—207.

104 H. L. Hoffmann-Bagiński, op. cit., ss. 187—193.

105 Ibidem, s. 136 i n.

106 Ibidem, s. 252 i n.

107 Ibidem, s. 274, por. J. Krzepela, *Rody ziem pruskich*, s. 121 i n.

108 H. L. Hoffmann-Bagiński, op. cit., s. 112.

109 Ibidem, s. 240 i n.

110 RH 181, 184, s. 56 i n., por. W. Kętrzyński, op. cit., s. 484.

111 PSB, t. 12, s. 293, byli herbu Biberstein.

*Dobra szlacheckie w starostwie ryńskim w latach 1484—1700
(obszar i prawo nadania własności)*

Majątek (rok powstania)	Obszar	Prawo nadania własności
Bałowo (1484)	24 łany	magdeburskie „obojga płci”, w tym 2 łany na prawie chełmińskim
Ublík (1539)	95 łanów i 20 morgów	lenne
Ruska Wieś, Miedze (1565)	30 łanów	lenne
Pistki (1565)	15 łanów	lenne
Rogaliki (1565)	ponad 7,5 łana	lenne, w tym ponad 1,5 łana na prawie chełmińskim
Olszewo (1565)	8 łanów	lenne
Zalesie (1642)	18 łanów i 19 morgów	magdeburskie „obojga płci”, w tym 4 łany i 19 morgów na prawie chełmińskim
Głąbowo (przed 1639)	9,5 łana	chełmińskie
Baranowo (1658)	80 łanów	magdeburskie „obojga płci”
Nakomiady (1642?)	107 łanów	magdeburskie „obojga płci”
Szwejkówko (Bulawskie 1640?)	7 łanów	magdeburskie „obojga płci”
Szwejkówko (przed 1700)	3 łany i 20 morgów	magdeburskie
Szwejkowo (1669?)	7 łanów i 27 morgów	magdeburskie „obojga płci”
Mała Jora (przed 1631)	9 łanów	magdeburskie
Rudówka (1663)	20 łanów	dzierżawa
Mikosze (przed 1619)	12 łanów	dzierżawa

śląskiego Bytomia. Dali wówczas początek bogatej patrycjuszowskiej rodzinie krakowskiej, adoptowanej pod koniec XV w. przez Leliwitów do rodziny i herbu¹¹². Borowscy (herbu Ogończyk, z Kościelca) w początkach XVII w. przebywali w rejonie Susza, Kwidzyna oraz Nidzicy, a Stach von Goltzheim w XVI w. w pobliżu Mrągowa¹¹³.

¹¹² Ibidem, t. 21, s. 808 i n.

¹¹³ J. Krzepela, *Rody ziem pruskich*, s. 121 i n.

Podsumowując należy stwierdzić, że większość szlachty była pochodzenia polskiego (dwukrotna przewaga nad pozostałą). Przybyła ona głównie z obszarów pogranicznych (z Mazowsza prawie połowa), choć wielu już z innych rejonów Prus w ramach emigracji wewnętrznej. Oprócz zwykłej szlachty (Adel) dobra w starostwie ryńskim posiadały także rody hrabiowskie i szlachta wyższa (Herrschaft), np. Heydeck, Denhoff, Eulenburg oraz Hoverbeck. Według danych z 1663 r. dobra szlacheckie stanowiły około 12% wszystkich dóbr w starostwie (poza dobrami wolnych i chłopskimi)¹¹⁴. Na początku XVIII w. liczyły łącznie 447 łąnów i 86 morgów. Następował więc ciągle, choć powolny, wzrost areału ziemi szlacheckiej. Majątkom nadawano głównie prawo lenne oraz prawo magdeburskie „obojga płci”, z tym że majątki zakładane w drugiej połowie XVI w. otrzymywały prawo lenne, a w XVII stuleciu prawo magdeburskie „obojga płci”. Poza Głęborem brakowało w zasadzie nadań na prawie chełmińskim, które łącznie liczyły około 18 łąnów (por. tabelę).

114 J. Skibiński, *Starostwa dziedziczne Prus Książęcych w XVII i XVIII wieku. Studium z dziejów przeobrażeń społeczno-ustrojowych*, Olsztyn 1972, s. 36 tabela: *Podział własności ziemskiej w starostwach*. Wolni posiadali 1134 łąny, chłopci 2218 łąnów i 22 morgi. Skibiński podał tylko 159 łąnów szlacheckich, ale błędnie, w tym czasie liczyły one ponad 300 łąnów.

DER ADEL UND DIE ADELSGÜTER IM HAUPTAMT RHEIN IM FÜRSTENTUM PREUßEN (BIS ZUM XVIII. JH.)

Zusammenfassung

Die Forschungen nach masurischem Adel und ihren Gütern sind wenig fortgeschritten. Dieser Artikel behandelt die Problematik im Gebiet des Hauptamtes Rhein (Ryn) zu Zeiten des preußischen Fürstentums. Im ersten Teil stellte der Autor chronologisch geordnet vereinzelte Güter und darin wohnende Adlige vor. Im zweiten Teil bespricht er den Adel, welcher keine Güter besaß (oder nur Pacht) im Hauptamt nur vorübergehend verweilte. Im folgenden Teil sind Materialien zum Thema der Herkunft der Adligen gesammelt. Der größte Teil des Adels war polnischer Herkunft (kamen hauptsächlich aus den Grenzgebieten — Masuren, Podlasie. Im XVII. Jh. gab es einen großen Anteil des arianischen Adels.

Die Besitztümer entstanden fast ausschließlich auf Grund des Lehnrechts (XVI. Jh.) und Magdeburger Rechts „beiderlei Geschlechts“ (XVII. Jh.). Das Eigentum des Adels betrug über 12% aller Güter (im Jahre 1663) und vergrößerte sich systematisch, obwohl langsam.

Im Ganzen genommen entstanden hier bis Ende des XVII. Jh. — 14 Güter. Die größten von ihnen besaßen die Geschlechter der Hoverbecks und Lehwaldt.

